

Отримано: 08.05.2021 р.

Прорецензовано: 15.05.2021 р.

Прийнято до друку: 17.05.2021 р.

e-mail: nataliazaletok@gmail.com

DOI: 10.25264/2409-6806-2021-32-140-144

Залєток Н. Служба британських та радянських жінок у військах зв'язку в роки Другої світової війни. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки». Острог, 2021. Вип. 32. С. 140–144.

УДК: 305-055.2(41)+(470+571):623.6 «1939/1945»

Наталія Залєток

СЛУЖБА БРИТАНСЬКИХ ТА РАДЯНСЬКИХ ЖІНОК У ВІЙСЬКАХ ЗВ'ЯЗКУ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Досліджено особливості служби та побуту радянських та британських жінок, що служили зв'язківцями у роки Другої світової війни. Авторка доходить висновку, що жінки СРСР та Великої Британії у військах зв'язку обіймали посади з однаковими або схожими обов'язками, однак побут та будні радянських жінок на фронті здебільшого були суттєво суворішими, що пов'язано зі значною інтенсивністю бойових дій.

Ключові слова: жінки, війська зв'язку, Велика Британія, Союз Радянських Соціалістичних Республік (СРСР), Друга світова війна.

Nataliia Zaliotok

SERVICE OF BRITISH AND SOVIET WOMEN IN SIGNAL CORPS DURING WORLD WAR II

Comparison of the peculiarities of the service of the representatives of the countries of the world in different branches of the military has not found a comprehensive coverage in both domestic and foreign historiography. In the available comparisons, their authors rather briefly dwell on the general features of the policy of states with different regimes of government on the organization of women's service in 1939-1945. However, they do not study in more detail the common and different in experiences of representatives of different states in the service of one or another branch of the military. The article examines the peculiarities of the service and life of Soviet and British women who served in signal corps during World War II. The countries were chosen not by chance, because they represent democracy and totalitarianism, respectively, and studying the experiences of women serving in their armies can deepen our knowledge of these regimes. The author concludes that the women of the USSR and Great Britain in the signal corps during World War II held positions with the same or similar responsibilities, but the everyday life of Soviet women at the front was mostly much stricter, due to the high intensity fighting. At the same time, it should not be forgotten that, despite the fact that the enemy was never able to invade Great Britain by land, its territories were subjected to massive air attacks, which posed a constant danger to the country's inhabitants, both civilian and military. Therefore, the service of British women in the signal corps in the homeland was also associated with significant risk. Among other things, British female signals officers took part in the top-secret and extremely important for Allied troops operation "Enigma", which resulted in the decryption of the code of the famous cipher machine of Nazi Germany. According to various estimates, the success of the operation significantly precipitated the end of World War II.

Key words: women, signal corps, Great Britain, Union of Soviet Socialist Republics (USSR), World War II.

Порівняння особливостей служби представниць країн світу у різних родах військ до сьогодні не знайшло комплексного висвітлення як у вітчизняній, так і у зарубіжній історіографії. У наявних порівняннях їхні автори, приміром, Д. Кемпбелл [8], А. Т. Аллен [7] та ін., досить побіжно зупиняються на загальних рисах політики держав з різними режимами правління щодо організації служби жінок у 1939-1945 рр. Однак не вивчають більш детально спільне та відмінне у досвідах представниць різних держав на службі в тому чи іншому роді військ. У зв'язку з цим, дана стаття має на меті дослідити особливості служби та побуту радянських та британських жінок, що служили зв'язківцями у роки Другої світової війни. Країни обрані не випадково, адже репрезентують демократію та тоталітаризм відповідно, і вивчення досвідів жінок на службі у їхніх арміях може також поглибити наші знання про ці режими.

Основу джерельної бази становлять спогади радянських та британських ветеранок, зокрема, П. Бойченко [6], А. Кабаніхіної [1], М. Ріст (Федорко) [5], К. Стаддон [12], Г. А. Джонс [10], Дж. Сілі [11] та ін.

У роки війни у військах зв'язку СРСР перебувала значна кількість жінок – вони становили 12% від загальної кількості всього кадрового складу [3, с.117]. Навчали майбутніх фахівчинь для фронту в СРСР у військових училищах зв'язку, які діяли в Києві, Ленінграді, Куйбишеві, Сталінграді, Муромі, Орджонікідзе, Ульяновську, Воронежі. Також їх могли навчати в окремих запасних полках зв'язку, радіошколах, курсах радіофахівців. Як зазначає Ю. Іванова, «лише в комсомольсько-молодіжних підрозділах бійців-фахівців Всеобуча при наркоматі оборони було підготовлено 49 509 зв'язківців» [4].

М. Ріст (Федорко) служила спершу телефоністкою, а згодом працювала з рацією. Навчалася на курсах зв'язківців при корпусному окремому батальйоні зв'язку. Навчали «кого на “Бодо”, кого – на СТ, – такі, знаєте, в той час були апарати. Потім навчалася на комутаторі, на телефоні, потім – на радистку. Апарати у нас, розумієте, всі такі прості були. Ну, траплялося, передавали морзянкою щось. Але в основному ми виходили на полк лінії як телефоністи, сиділи на комутаторах, перебували на НП полку і ось на таких передових лініях. Ну я весь час була в піхоті, а потім, коли в Карпати пішли, в штурмовій десантній групі», – згадувала жінка [5]. М. Ріст (Федорко) зазначала, що в її полку небагато жінок служило. Крім неї була ще одна телефоністка та чотири жінки в медсанчастині. Часто спали на одній лише соломі, взимку ще складніше було: «шинель одну на снігу собі постелиш, ляжеш на неї, іншою – вкриєшся. На тобі – шапка, ватяні штани, фуфайка. Але траплялося й таке, що прямо на марші спали. А так, бувало, якщо поповнення чекали, в будинки заходили і там спали. У будинках вже, звичайно, були інші умови життя». Під час форсування Дніпра вона винесла поранену посестру з поля бою і доправила до медичної частини, за що була нагороджена першою медаллю «За відвагу» [5].

А. Кабаніхіна, що добровільно пішла на фронт в 21 рік, брала участь у визволенні Варшави, у битві на Одрі. Її підготовка до фронтової служби тривала всього один тиждень. Служила спершу зв'язківцем в 104 гаубичній артилерійській бригаді, згодом – в політвідділі цієї ж бригади. Щоночі вона отримувала зведення від радянського інформбюро і потім передавала її по дивізіонам, також їхній відділ відповідав за випуск бойового листка. Бувши учасницею багатьох боїв, А. Кабаніхіна зазначила, що найбільше їй запам'ятався бій під час форсування р. Одр, в якому брали участь всі роди військ, а бойові дії велися дуже інтенсивно. Жінка розповіла, що на фронті не надто переймалася тим, що її можуть вбити, але з острахом думала про ймовірне поранення: «найбільше боялася каліцтва. Я дуже боялася за ноги, за руки. Одного разу було сильне бомбардування. Кажуть, що в одну й ту саму воронку бомба не потрапляє. І ось я вскочила в цю воронку, а там багато якихось бочок було розкидано, і кричала нашому старшині: “накоти мені бочки на ноги!”. Я думала, що ці бочки врятують мої ноги» [1].

П. Бойченко, закінчивши Одеське військове училище, в жовтні 1942 р. стала радисткою у військовій частині 29796 1-ї повітряної армії Західного фронту (згодом – 3-го Білоруського). Брала участь в боях на Ржевському, Оршанському, Німанському та інших напрямках, обслуговувала бойові точки, що розміщувалися в рядах військ, які йшли у наступ. Характеризуючи службу жінки, її командир В. Семьонов зазначив, що та «...вирізнялася виключною мужністю, дисциплінованістю і безстрашністю. Мені доводилося спостерігати, як, незважаючи на сильний артилерійський обстріл і снаряди, що вибухали навколо, т. Бойченко працювала на своїй рації так, нібито нічого навколо не відбувається, виконувачи свій воїнський обов'язок» [6, арк.28].

Радистка 2-го батальйону 216-го полку 76-ї стрілецької дивізії О. Стемпковська наприкінці червня 1942 р., коли батальйон потрапив в оточення, 6 діб чергувала біля радіостанції, паралельно беручи участь у збройному відбитті атак противника. Була захоплена у полон, однак не повідомила жодної інформації ворогу. Загинула внаслідок тортур. Сержантка М. Пилипчук очолювала відділення зв'язку і розвідки 375-го окремого зенітного артилерійського дивізіону, що входив до складу 56-ї армії, з липня 1944 р. – командирка окремої роти зв'язку, що обслуговувала штаб 86-ї дивізії 3-го Українського фронту [2, с.191-192].

Чимало британок також працювали зв'язківцями в роки війни. Попри те, що офіційно у Королівських військах зв'язку не було створено окремої організації для жінок, багато членок Допоміжної

територіальної служби (ДТС)* були направлені до їх підрозділів через брак кадрів чоловічої статі. Жінки обіймали посади операторок телетайпу, телефоністок, шифрувальниць, радисток, операторок статичних зенітних систем зв'язку тощо. Деякі з них служили на секретних перехоплювальних станціях в Харрогейті та Кедлстон-холлі поблизу Дербі. За офіційними даними, у військах зв'язку станом на 1944 р. налічувалося 15 000 членок ДТС. Чимало з них служили за кордоном – в Єгипті, Індії, на о. Цейлон; вони забезпечували зв'язок у протистоянні з Японією [14].

Одна з членок ДТС, М. Бейтмен, розповіла, як потрапила на службу: «Я надала перевагу посаді оператора телетайпу у військах зв'язку. Я була друкаркою у цивільному житті, і мені б хотілося виконувати ту саму роботу, що і моя старша сестра Еді, яка вже служила в ДТС. Армія намагалася переконати мене піти у ППО, що означало б необхідність керувати гарматами, що збивають ворожі літаки. Це зовсім не те, що я хотіла б робити. Зрештою я наполягла на своєму і отримала направлення до тренувального підрозділу військ зв'язку в Аптоні поблизу Честера. Я пройшла ще кілька тижнів тренування в Апстері. Цього разу це було технічне навчання: ми освоювали телетайпи та фонетичний алфавіт... Наприкінці ми мали скласти тести на точність та швидкість» [9, р. 36-37]. Після цього жінка попросила, щоб її відправили на службу до того самого підрозділу, де служила її сестра, адже за правилами британської армії, у військовослужбовця було право служити разом з сестрою чи братом. М. Бейтмен дійсно відкомандирували у вказаний нею підрозділ в Честері, однак її сестру, як виявилось, на той час вже відкомандирували до Бертона-на-Тренті. Зрештою жінка залишилася служити в Честері, де «...жила у старому коледжі. Працювала в ставці Західного командування, що розташовувалася на р. Ді, на другому боці підвісного мосту» [9, с. 36-37]. Вона прослужила там впродовж 18 місяців. За її власними словами, обстановка в цей час була більш менш спокійна, вона мала змогу навідуватися додому і досить швидко просувалася кар'єрними сходами.

К. Стаддон, яка служила оператором телетайпа, була учасницею славнозвісної операції «Енігма», що мала на меті зламати код однойменної німецької шифрувальної машини. Зрештою операція вдалася і завдяки цьому союзні війська отримали значну перевагу у війні й змогли суттєво наблизити її завершення. К. Стаддон згадувала, що потрапила на секретну службу в Блетчлі-парк через те, що три операторки телетайпу загинули внаслідок бомбардування, і їм шукали заміну з числа добровольців. Дівчата, які погодилися, мусли підписати угоду про нерозголошення інформації. К. Стаддон служила у секції перехоплення повідомлень противника. Територіально підрозділ розташовувався спершу в Чатемі, потім – в Чиксендсі, а згодом – в Боманор-Парк (Лестершир). Будні на службі вона проводила біля телетайпу: «Перехоплені повідомлення, які виходили з нацистської Німеччини, всі у блоках п'ятилітерного коду, терміново відправляли до кімнати телетайпу для передавання на станцію Х (Блетчлі-парк) для дешифрування криптографами. Ми працювали цілодобово по 8 годин. Часом було неприємно не знати, що саме ми передаємо, особливо коли “рух” повідомлень було незвично інтенсивним, але нас запевняли, що наша робота має першочергове значення. Ми рідко отримували що-небудь у незашифрованому вигляді, крім випадків, коли ворожі війська в паніці відступали, і ми розуміли (або сподівалися!), що кінець вже близько» [12].

Г. А. Джонс, яка служила під час війни радисткою, згадує, що її служба почалася у грудні 1943 р. Працювали позмінно. Зміна тривала 4 доби, впродовж яких вони з посестрами чергували по 7-9 годин, так, щоб увесь час хтось з них обов'язково був на зв'язку. У цей час вони приймали і записували повідомлення. Станція безпроводного зв'язку розташовувалася на віддалі від цивілізації, на болотах. За спогадами Г. А. Джонс, «це була важка робота, і частину часу потрібно було жити в бараку, особливо непросто було взимку, коли було дуже холодно. Ми по черзі запалювали піч, було прийнято робити це, штовхаючи її і приговорюючи: «Давай світла, ти, свиня!» – й іноді це спрацьовувало! Мені було досить легко пристосуватися до життя в бараці – як одна з п'ятох дітей у сім'ї, я не надто переймалася відсутністю усамітненості» [10].

Дж. Сілі також працювала на Блетчлі-парк. Її служба була настільки засекречена, що лише після війни вона дізналася, що насправді працювала над повідомленнями, що шифрували не на славнозвісній німецькій «Енігмі», а на машині Лоренца, що також використовувалася німцями. До безпосередніх обов'язків Дж. Сілі входило перехоплення повідомлень, кодове названня її підрозділу було

* Допоміжна територіальна служба (Auxiliary Territorial Service) – одна з трьох жіночих служб у Великій Британії. Спершу (1938 р.) заснована як добровільний жіночий резерв, однак у 1941 р. членки ДТС набули статусу військовослужбовиць. Впродовж війни постачала кадри до різних підрозділів збройних сил Великої Британії.

FISH. Ветеранка зазначала, що «іноді німецькі оператори помилялися* і надсилали частину або всі повідомлення у “чистому” вигляді, тобто просто німецькою мовою без кодування. Якщо ми бачили таке, то дуже раділи і поспішали передати відповідне донесення нашому керівнику, щоб той передав його далі по ланцюжку. Також можна було отримати деяке уявлення про кодування завдяки тому, що багато повідомлень починалося і закінчувалося сталими фразами, такими як “Хайль Гітлер”, через що ймовірно можна було розшифрувати інші слова в повідомленні» [11].

Дж. Р. Едні, що служила в Південно-Східному офісі управління зв'язку з вересня 1942 р., представили до нагороди за участь в операції «Оверлорд». На той час вона обіймала посаду суперінтендантки офісу зв'язку: «напередодні та впродовж операції “Оверлорд”, коли трафік повідомлень в офісі зв'язку зріс з 950 повідомлень до 1457..., сержантка Едні продемонструвала відданість обов'язку та проявила неабияку ініціативу задля якомога швидшої обробки повідомлень» [13].

Таким чином, як в СРСР, та і у Великій Британії під час Другої світової війни значна кількість жінок служила у військах зв'язку. Вони обіймали посади з однаковими або схожими обов'язками, однак побут та будні радянських жінок на фронті зазвичай були суттєво суворішими, що пов'язано зі значною інтенсивністю бойових дій. Адже вони на полі бою перебували під обстрілами ворога разом з посестрами та побратимами з інших родів військ. Крім того, забезпечити їм задовільні умови проживання було досить складно. Водночас не варто забувати, що, попри те, що ворог так і не зміг вторгнутися до Великої Британії суходолом, її території зазнавали масованих повітряних атак, що означало постійну небезпеку для мешканців країни, як цивільних, так і військових. Тому служба британок у військах зв'язку на батьківщині також була пов'язана з ризиком. Для їхнього проживання будували тимчасові бараки, або ж облаштовували їх у приміщеннях, в яких на час війни базувався їхній військовий підрозділ. Серед іншого зв'язкивці Великої Британії брали участь у надсекретній та вкрай важливій для військ союзників операції «Енігма», результатом якої стало розшифрування коду однойменної шифрувальної машини нацистської Німеччини. За різними оцінками, успіх операції суттєво наблизив кінець Другої світової війни.

Список використаних джерел та літератури:

1. 75-летию освобождения Беларуси от немецко-фашистских захватчиков и празднованию Дня победы посвящается... URL: <https://bit.ly/3uzOVYH>
2. Галаган В. Я. Ратный подвиг женщин в годы Великой отечественной войны. К.: Головное издательство издательского объединения «Вища школа», 1986. 303 с.
3. Еремин В., Исаков П. Молодежь в годы Великой Отечественной войны. Москва: Мысль, 1984. 285 с.
4. Иванова Ю. Н. Храбрейшие из прекрасных. Женщины России в войнах. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2002. 272 с. URL: <https://bit.ly/3frgQpH>.
5. Рист (Федорко) М. К. Воспоминания. URL: <https://bit.ly/3ej2MO8>.
6. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 4620. Оп. 2. Спр. 128. Арк. 28.
7. Allen A. T. Women in Twentieth-Century Europe. New York: Macmillan International Higher Education, 2007. 224 p.
8. Campbell D. Women in Combat: The World War II Experience in the United States, Great Britain, Germany, and the Soviet Union // Journal of military history. 1993. Vol. 57, no.2. P. 301–323.
9. Harris C. Women at war in uniform 1939-1945. Stroud: Sutton Publishing, 2003. 138 p.
10. Jones G. A. A Private's Story of the ATS, Harrogate. URL: <https://bbc.in/3tnpSaW>.
11. Sealey J. I was One of Churchill's Geese. URL: <https://bbc.in/3utZ1ew>.
12. Staddon K. Enigma and all that – in the A.T.S. 1940 to 1945. URL: <https://bbc.in/2QVS4nS>.
13. The National Archives (United Kingdom). Item number: 4111574. Catalogue reference: WO 373/157/149.
14. Women, secrets and signals. URL: <https://bit.ly/3x0gEEB>.

References

1. 75-letiyu osvobodzheniya Belarusi ot nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov i prazdnovaniyu Dnya pobedy posvyashchaetsya... URL: <https://bit.ly/3uzOVYH>.
2. Galagan V. Ya. Ratnyy podvig zhenshchin v gody Velikoy otechestvennoy voyny. K.: Golovnoe izdatel'stvo izdatel'skogo ob'edineniya «Vishcha shkola», 1986. 303 s.
3. Eremin V., Isakov P. Molodezh' v gody Velikoy Otechestvennoy voyny. Moskva: Mysl', 1984. 285 s.
4. Ivanova Yu. N. Khrabreyshie iz prekrasnykh. Zhenshchiny Rossii v voynakh. Moskva: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya, 2002. 272 s. URL: <https://bit.ly/3frgQpH>.
5. Rist (Fedorko) M. K. Vospominaniya. URL: <https://bit.ly/3ej2MO8>.
6. TsDAVO Ukrainy (Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchikh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy). F. 4620. Op. 2. Spr. 128. Ark. 28.

* Чи, можливо, навмисне передавали якусь інформацію, призначену для штабів противників?

7. Allen A. T. Women in Twentieth-Century Europe. New York: Macmillan International Higher Education, 2007. 224 p.
8. Campbell D. Women in Combat: The World War II Experience in the United States, Great Britain, Germany, and the Soviet Union // Journal of military history. 1993. Vol. 57, no.2. P. 301–323.
9. Harris C. Women at war in uniform 1939-1945. Stroud: Sutton Publishing, 2003. 138 p.
10. Jones G. A. A Private's Story of the ATS, Harrogate. URL: <https://bbc.in/3tnpSaW>.
11. Sealey J. I was One of Churchill's Geese. URL: <https://bbc.in/3utZ1ew>.
12. Staddon K. Enigma and all that – in the A.T.S. 1940 to 1945. URL: <https://bbc.in/2QVS4nS>.
13. The National Archives (United Kingdom). Item number: 4111574. Catalogue reference: WO 373/157/149.
14. Women, secrets and signals. URL: <https://bit.ly/3x0gEEB>.